

SID

سرویس های ویژه

سرویس ترجمه تخصصی

کارگاه های آموزشی

بلاگ مرکز اطلاعات علمی

عضویت در خبرنامه

فیلم های آموزشی

کارگاه های آموزشی مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی

کارگاه آنلاین پروپوزال نویسی و پایان نامه نویسی

کارگاه آنلاین روش تحقیق و مقاله نویسی علوم انسانی

کارگاه آنلاین آشنایی با پایگاه های اطلاعات علمی بین المللی و ترند های جستجو

بررسی نمادین نقوش گیاهی در قالی‌های کردی (بیجار، سنه)

دکتر مهتاب مبینی

فرزام ابراهیم زاده

چکیده: نقوش گیاهی در قالی‌های کردستان علاوه بر جنبه تزئینی، معانی نمادین، فرهنگی و مذهبی را نیز دارا می‌باشند. با توجه به تنوع نقوش گیاهی در قالی‌های کردی نگارندگان به روش توصیفی به قیاس طرح‌ها و مفاهیم نمادین به کار رفته در قالی‌های بیجار، سنه و... می‌پردازند. این نقوش علاوه بر جنبه‌های سنتی، بیان‌کننده ذهن خلاق طراحان این قالی‌ها می‌باشد. تأثیرات مذهبی و اعتقادی و باورهای بافندگان قالی کردی و نیز محیط جغرافیایی خالق نقوشی است که هر یک از این نقشمایه‌ها به عنوان نمادی خاص مفاهیمی نمادین از نقوش را به مخاطب خویش القا می‌کند. در خصوص مفاهیم نمادین طرح‌های گیاهی در فرش کردی بررسی چندانی صورت نگرفته است. لذا در این پژوهش انواع نقوش گیاهی قالی کردی با رویکرد نماد گرایی و رمز پردازی مورد ارزیابی قرار می‌گیرد.

واژگان کلیدی: نقوش گیاهی، قالی کردی، نمادگرایی، بیجار، سنه.

مقدمه

از بافت نخستین قالیچه‌ها و اینکه چه قومی در ابتدا به این کار مبادرت کرده هیچ اطلاع موثقی در دست نیست. زیرا قالیچه‌ها به لحاظ ساختار طبیعیشان در اثر رطوبت و حشرات آسیب می‌بینند. گمان می‌رود نخست قبایل چادرنشین آسیای مرکزی که کارشان گله‌داری بوده به صورت ابتدایی به چگونگی تهیه آنها پی برده‌اند. قدیمی ترین نمونه‌ای که باستان شناسان به دست آورده‌اند؛ قالیچه‌ای است که در گور یخ زده یکی از فرماندهان سکایی در دره پازیریک واقع در ۸۰ کیلومتری مغولستان خارجی به نام قالیچه پازیرک نامیده شده است. (یساولی، ۱۳۷۲، ۱)

قالی و قالی بافی در ایران زمان هخامنشی و ساسانی نیز رواج داشت به طوری که فرش ایرانی در دوران ساسانی از شهرت و اعتبار جهانی برخوردار بوده است. چنان که سالنامه چینی (سوئی سو) در این دوران از قالی پشمی ایران به عنوان کالای وارداتی به چین نام می‌برد. در ادبیات فارسی نیز به کرار از تخت خسرو پرویز به نام (طاق‌دیس) که بر روی آن چهار قالی که هریک نشان از فصلی از سال بوده یاد شده است. (همان، ۲)

کردها یکی از مهم‌ترین و بزرگترین عشایر بومی ایران محسوب می‌شدند و از قدیمی ترین ساکنان نجد ایران به شمار می‌روند. قالی‌های کردستان نمونه جالبی از هنر مردمان آریایی نژادند که در چندین هزار سال قبل از میلاد به سرزمین ایران آمدند و هنری را با خود به این سرزمین وارد نمودند که زمینه مناسبی برای بافت قالی‌های نفیس از دیر باز تا کنون شده است. کردستان ایران از نظر قالی بافی دارای دو قطب فعال می‌باشد که یکی از آنها شهر سنندج و دیگری شهر بیجار است. طرح‌های متفاوت در این قالی‌ها زمینه ایجاد نقوش گیاهی متفاوت را با توجه به شرایط محیطی فراهم آوردند. نوع پشم قالی‌های مورد استفاده در کردستان به دلیل موقعیت ممتاز مراتع و دشت‌های آن و به علت داشتن گوسفندانی که از نژادهای کردی و مریوانی هستند، بسیار ممتاز است. نوع پشم مصرفی در این قالی‌ها بسیار نازک و از نوع دسترس می‌باشد. معمولاً قالی‌های کردی به روش ترکی چله کشی می‌شوند و بسیاری از چله‌ها امروزه از جنس پنبه می‌باشد. به هر حال با مشخص شدن زادگاه هر بافت که از اهمیتی خاص برخوردار بود هویت فرهنگی آن آشکار خواهد شد و

* نویسنده مسئول: دکتری پژوهش هنر، دانشگاه الزهرا تهران. mobini.mahtab@gmail.com

* کارشناس ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی ایهر. Farzam_eb@yahoo.com

طرح‌های قالی کردی نیز درجهان با نام محل بافت آنها مشهور شده‌اند. علاوه بر آن نقش و رنگ‌بندی که در قالی‌های کردی وجود دارد، موجب شده که این قالی‌های یکی از مرغوب‌ترین قالی‌های جهان به شمار آیند. (فریه، ۱۳۷۴، ۱۴۸)

♦ موقعیت جغرافیایی و طبیعی کردستان

استان کردستان با مساحت ۲۸۲۰۳ کیلومتر مربع یکی از استان‌های غربی ایران است که در مجاورت استانهای آذربایجان غربی، همدان و کرمانشاه و هم مرز با کشور عراق قرار گرفته است که بیش از ۲۰۰ کیلومتر مرز مشترک با عراق دارد. مرکز استان شهر سنندج است که در ارتفاع ۱۳۷۳ از سطح دریا واقع شده است. شهرهای دیگر عبارتند از سقز، مریوان، قروه، بانه، بیجار، دهگلان، دیواندره، کامیاران و سرو آباد است. (www.ostan-kd.ir) باغداری و کشت درختان شمر در این استان از اهمیت خاصی برخوردار است و گونه‌های درختی مهمی در این جنگل‌ها وجود دارد که رد پای تنوع نقوش گیاهی در طبیعت را می‌توان در طرح‌های قالی‌های کردستان مشاهده کرد.

♦ بافت‌های سه گانه کردی

در سراسر ایران بافت‌هایی که مثل سه نوع بافت کردستان تا این اندازه با یکدیگر اختلاف داشته باشند کمتر یافت می‌شود. این سه نوع عبارت است از: بافت سینه، بافت بیجار و بافت قالیچه‌های عشایری کردستان. نوع اول منحصرأ در شهر سینه می‌باشد. (ادواردز، ۱۳۶۸، ۱۳۶) شهر سینه که اکنون به سنندج شهرت دارد و مرکز کردستان است. (هال و بازارد، ۱۳۷۵، ۲۵)، نوع دوم در شهر بیجار و در حدود ۴۰ روستا که آن را احاطه کرده است متداول است. بیجار به معنای ترکیبی از گروه‌های مختلف مردم و شهری تجاری در حاشیه کردستان است. (هال و ویوسکا، ۱۳۷۷، ۲۱۲) و نوع سوم در قبایل نیمه بدوی مانند قبایل کلیایی و گورانی و سنجایی و جافی که اکنون مستقر شده‌اند رواج دارد. این قبایل در چادرها و خانه‌های روستایی خود به بافتن قالیچه اشتغال دارند. (ادواردز، ۱۳۶۸، ۱۳۶)

♦ قالی سینه

قالیچه‌های سینه در نظر صاحبان ذوق، دارای جذبه و گیرندگی خاصی است. بهترین نوع آن بافتی ظریف دارد و از لحاظ طرح و رنگ نیز دارای اصالت و سادگی است که بسیار مطبوع است و از این جهات سرآمد بافته‌های سایر نقاط ایران به شمار می‌رود. از لحاظ سبک نیز بی‌نظیر است.

دو برابر تعداد تارهایی که در قالیچه‌های عشایری بکار می‌رود در قالی‌های سینه بکار رفته و نیز برای تارو پود آن به جای پشم از نخ استفاده شده تا بر استحکام و استقامت قالی بیافزایند. (ادواردز، ۱۳۶۸، ۱۳۸-۱۳۷)

قالی‌های منطقه سینه بسیار ظریف به صورت گره متقارن بافته می‌شوند و اکثر گره‌ها به کمک سه یا چهار تار ایجاد شده و در هر رج دو یا سه تار بین دو گره متغیر است. رنگ آمیزی قالی‌های سینه رنگ‌های پخته‌ای مانند لاک، آبی، سرمه‌های خاکستری و کاجی به طور عمده برای زمینه بکار می‌روند. رنگ کرم روشن فقط در زمینه قالی‌هاییکه طرح هشت گل دارند بکار می‌رود. (دادگر، ۱۳۸۲، ۲)

♦ قالی بیجار

ناحیه قالیبافی بیجار مشتمل بر شهر بیجار و ۴۰ روستایی که در شعاع ۳۰ میلی آن قرار گرفته است. قالیبافی در ناحیه یک حرفه روستایی است. تعداد طرح‌هایی که در قالی بیجار به کار می‌رفت همیشه محدود بود و معمولاً از طرح‌های گردان استفاده می‌کردند. طرح هراتی با ترنج وسط که معمولاً بدون لچک‌های گوشه به کار برده می‌شود از طرح‌های دیگر بیشتر مورد استعمال دارد. (ادواردز، ۱۳۶۸، ۱۴۳-۱۴۲)

قالی‌های بیجار نسبت به قالی‌های دیگر وزن بیشتر و بافت فشرده‌تری دارند. طرح در قالی‌های بیجار اغلب متقارن و زمینه آن معمولاً با نقوش تزیینی متفاوتی پر می‌شود و یا دارای یک نقش منفرد است. طرح هراتی یا ماهی ترنج دار در بیجار بسیار بافته می‌شود و از نکات قابل توجه آن نقش گل و بتهدار، روی زمینه هندسی است. طرح هراتی بیشتر روی زمینه قرمز تیره یا سرمه‌ای دیده می‌شود. طرح کردی ترنج لنگری نیز که به جای دو انتهای پیکانی شکل طرح‌های قالی‌های بیجار، طرح گل فرنگ است که ملهم از گل‌های رز فرانسوی است. رنگ‌های مورد استفاده در قالی‌های بیجار عبارتند از: قرمز تیره، آبی آسمانی یا سایه‌های تیره، رنگ بنفش انگوری که منحصرأ در قالی‌های بیجار بکار برده می‌شود. (دادگر، ۱۳۸۲، ۳-۲)

♦ قالیچه‌های عشایری کردستان

ناحیه اصلی تهیه قالیچه‌های عشایری کردستان در داخل دایره ای با شعاع ۵۰ میل قرار دارد و مرکز آن قدری به سوی مغرب روستای قروه است. این ناحیه شامل روستاهای کلیایی و شهر کوچک سقز است که بازار این صنعت به شمار می‌رود. گروه دوم در شمال غربی کلیایی واقع گردیده و مرکز آن شیرین آباد است.

۵. چله کشی: قالب قالی‌های کردی به صورت ترکی چله کشی می‌شوند.

۶. پودکشی: قالی اصیل کردستان از نوع پود زخیم و دو پود متمایل به لول باف است.

مهم‌ترین مراکز قالی بافی کردستان شهرهای سنندج، بیجار، قروه و بانه را می‌توان نام برد. همچنین قالیچه‌های عشایری کردستان نیز که هم اکنون توسط عشایر کوچ‌نشین مناطق سقز، بانه، میوان، دیوان دره و اورامانات بافته می‌شود از مهم‌ترین بافته‌های اصیل کردستان به شمار می‌روند.

تنوع رنگ در قالی‌های کردستان از اهمیت زیادی برخوردار است و قالی‌های کردی معمولاً در رنگ‌های لاک‌ی، انواع آبی، نیلی، سبز و سرمه‌ای و حتی طلایی و کرم بافته می‌شوند. مواد اولیه مورد استفاده در قالی‌های کردی پشم و نخ پنبه می‌باشد که مرغوبیت این پشم و نخ بر دوام قالی‌های کردی افزوده است.

ابعاد قالی کردی متنوع است ابعاد مختلفی مانند پشتی، ذرع ونیم، دو زرع، کناره، شش‌متری و حداکثر نه متری بافته می‌شدند و ابعاد بزرگتر کمتر مورد علاقه بافندگان قالی‌های کردی بوده است. (ژوله، ۱۳۸۱، ۱۹۵-۱۹۴)

نقوش گیاهی، حیوانی، هندسی و انسانی در تمامی طرح‌ها و نقش‌های قالی‌های کردی وجود داشت و از آنجائیکه بخش اصلی بافندگان و رنگرزان قالی‌های کردی را زنان و دختران انجام می‌دهند ذوق و خلاقیت آنان بر تنوع این نقوش می‌افزاید. (آذرباد، ۱۳۷۲، ۱۴)

قالب رنگ‌های به کار برده شده در قالی‌های کردی گیاهی است. اما این رنگ‌ها چگونه به دست می‌آمدند. پوست رناس رنگ قهوه‌ای تیره را به دست می‌آوردند. قرمز دانه که برای ثابت کردن رنگ آن از پوست درخت پسته کوهی استفاده می‌شود. برگ مو که برای به دست آوردن رنگ زرد کاربرد داشت و پوست گرد و که رنگ زرد و شتری را ایجاد می‌کرد که با رناس قهوه‌ای سرخ خرمایی می‌دهد. رناس رنگ قرمز آجری را ایجاد می‌کرد و غالباً در کارگاه‌های بزرگ رنگرزی تولید می‌شدند (صور اسرافیل، ۱۳۸۶، ۵۳)

نقوش گیاهی که در قالی‌های کردی کاربرد داشتند عبارت بودند از نقوش درختی، افشان، بوته‌ای، گلدانی و غیره. قالی کردی را زیبا و سرشار از ذوق و قریحه هنرمندانی دانست که در خلق این آثار کوشیده‌اند.

◆ انواع گیاهان در قالی‌های کردی:

۱. گل:

گل با همه زیبایی‌اش به صورت حقیقی یا تجریدی و خیالی از زمان‌های بسیار دور یکی از نقشمایه‌های قالی بوده است. در

گروه روستاهای شیرین آباد از لحاظ اهمیت در دجه دوم قرار دارد. قالیچه‌هایی که در این روستاها تهیه می‌شود قدری به فرآورده‌های بیجار شبیه است. (ادواردز، ۱۳۶۸، ۱۴۴-۱۴۳) کلیا یا سنقر به جهت قالی‌های چله پشمی و تک پوده با طرح‌های گوناگون و رن‌های روشن و سنجابی با طرح‌های شکسته و هندسی. در منطقه کلیا جنس تار و پود قالی‌ها نخ است و قالی‌ها به صورت تک پوده بافته می‌شوند. قالی‌های کلیا رنگ روشن دارند. از جمله رنگ‌هایی که بسیار در این منطقه مورد استفاده قرار می‌گیرد، نوعی رنگ سبز است که خاص منطقه کلیا است. (دادگر، ۱۳۸۲، ۲)

◆ ویژگی قالی‌های کردی

قالی‌های کردی از نظر زیبایی و ترکیب رنگ و نقوش گیاهی و جانوری از جایگاه خاصی برخوردار هستند. قالی‌های کردی از نظر بافت بسیار فشرده و دقیق بافته شده و بیشتر مصرف کاربردی دارند. این قالی‌ها دارای دوام بسیار زیادی هستند و این دوام، قالی‌های کردستان را از قالی‌های دیگر مناطق متمایز می‌نماید. نقوش و طرح‌های قالی‌های کردی بسیار گسترده و متنوع می‌باشد. این نقوش عبارت بود از: روبی، اژدر، ماهی بیجار، ماهی سنندج، گل میرزا علی، گل مینا، گل وکیلی، گل فرنگ بیجار، گل فرنگ سنندج، ماهی افشار، گل اسرود، گل وبلبل، بید مجنون، دارگل، گل وگلدان، زیرخاکی، شکارگاه، جقه گره ای، جقه توپی، جقه زمردی، جقه چهار پر، جقه هشت پر، کله گاوی، کیوه نانی، گل سرخ سرترنج، عروس داماد، گربه موش... که هرکدام از این نقوش از زیبایی خاص خود برخوردار بوده و در تمامی این نقوش گیاهان فراوانی وجود دارد. (صور اسرافیل، ۱۳۸۶، ۲۴)

طرح‌ها و رنگ‌های مورد استفاده طرح‌های اصیل بودند ابعاد قالی کردی بسیار متنوع بود و در ابعاد مختلفی مانند پشتی، ذرع ونیم، دو زرع، کناره شش متری و حداکثر نه متر مربعی بافته می‌شوند.

اما قالی‌های کردی از نظر ویژگی‌های بافت دارای مراحل می‌باشند که عبارتند از:

۱. رج شمار: رج شمار قالی‌های کردی بین ۱۵ و حداکثر ۳۵ می‌باشد.

۲. نوع گره: گره مورد استفاده فقط ترکی و در برخی از مناطق قلاب است. اما گره قدیم قالی‌های کردستان به گره سنه معروف است.

۳. شیرازه بافی: همه قالی‌ها هنگام بافت شیرازه می‌شوند.

۴. نوع دار قالی: دارهای مورد استفاده در مناطق شهری عمودی و از نوع ثابت است.

قالی‌های کردی ما تعداد زیادی از انواع گل‌ها را مشاهده می‌نماییم این گل‌ها شامل گل‌های محمدی، گل آفتاب‌گردان، گل‌های کاغذی، گل‌های شاه عباسی، گل اطلسی، گل حنا، گل ختمی، گل سوری و گل لاله را می‌توان نام برد. این گل‌ها به رنگ‌های قرمز، زرد، سفید، صورتی و سبز مشاهده می‌شوند. (دانشگر، ۱۳۷۲، ۴۷)

۲. برگ:

آنچه که از ساقه و شاخه درختان و گیاهان می‌روید و اغلب به رنگ سبز است و دارای رگ‌هایی به نام رگ برگ می‌باشد که گیاه بوسیله آنها غذای خود را جذب می‌نماید. برگ‌ها از لحاظ شکل ظاهری به انواع متفاوتی تقسیم می‌گردند. که این برگ‌ها شامل:

۱. برگ‌های صاف یا کامل که کنارهای صاف و بدون بریدگی دارد مثل برگ یاس و ارغوان
۲. برگ‌های دندانه دار که کنارهای مانند برگ گل محمدی و نارون
۳. برگ‌های کنگره دار که دارای بریدگی عمیق هستند مانند برگ بلوط و برگ سرخس
۴. برگ‌های پنجه‌ای که دارای بریدگی مانند پنجه هستند مانند برگ چنار و برگ مو. (دانشگر، ۱۳۷۲، ۹۶)

۳. درخت:

درخت با اینکه جز تقسیم بندی گیاهی جای می‌گیرد اما این طرح با همان شکل و صورت حقیقی و حتی تغییر شکل یافته از طرح و نقشمایه‌های رایج و قدیمی در قالی ایران می‌باشد. درختان در نقشمایه‌های قالی بسیار هستند و طراح و بافنده از ابداع هریک قصد القاء مفهومی خاص را به بیننده دارند. چگونگی نقش بندی هر یک نیز خود بر قالی طرحی نو در می‌افکند و معنی و مفهوم ویژه می‌دهد. قالی بافان کرد از درختان محلی به عنوان طرح اصلی جهت بافت قالی بهره می‌بردند. اما از معروفترین درختان نقش شده بر قالی عبارتند از: ۱. درخت سرو ۲. درخت چنار ۳. درخت بید مجنون ۴. درخت بید ۵. درخت زبان گنجشک ۶. درخت گردو ۷. درخت گل ابریشم ۸. درخت انار ۹. درخت مرکبات ۱۰. درخت شمشاد. (دانشگر، ۱۳۷۲، ۲۲۷)

۴. بوته:

بوته یکی دیگر از نقشمایه‌های است که در قالی‌های کردی مشاهده می‌شود. کاربرد و استفاده از بوته در قالی‌ها و صنایع دستی و هنری مردم ایران و جهان سابقه‌ای بسیار طولانی و گسترده دارد. طرح‌های بوته‌ای انواع مختلفی دارد که این

طرح‌ها عبارتند از: ۱. بوته‌های گیاهان محلی ۲. بوته درختانی مانند کاج ۳. بوته گیاه کرفس، کنگر ۴. بوته گیاه گندم و جو که هر یک از جایگاه خاصی برخوردار است. (دانشگر، ۱۳۷۲، ۱۰۰)

♦ انواع نقوش گیاهی در قالی‌های کردی

اهمیتی که نقوش گیاهی و استفاده و کاربرد آن در قالی کردی دارد انکارناپذیر است. براساسی کاربرد گیاه از دیرباز در طرح و رنگ قالی کردی وجود داشته است. کردستان به دلیل داشتن کوهستان‌های بلند و دره‌های عمیق و داشتن منابع سرشار گیاهی همواره یکی از مراکز عمده قالی بافی محسوب می‌شد. طرح‌های گیاهی در تعدادی از طرح‌های قالی کردی مشاهده می‌شد که این طرح‌ها عبارت بودند از: ۱. درختی ۲. افشان ۳. گلدانی ۴. بوته ای ۵. لچک ترنج ۶. محرمت ۷. گل فرنگ ۸. اسلیمی ۹. ماهی درهم ۱۰. تلفیقی

۱. نقوش درختی:

درخت با هیبت حقیقی یا تجریدی و تغییر شکل یافته و حتی خیالی آن از نقشمایه‌های رایج و قدیمی در قالی ایران است. طراحان و بافندگان در شمال کلبه درختان موجود در اطراف خود به عنوان نقشمایه قالی استفاده می‌کنند اما برخی از معروفترین درختان نقشمایه قالی‌ها عبارتند از: درخت سرو، درخت چنار، درخت بید مجنون، درخت بید، درخت زبان گنجشک، درخت گردو، درخت گل ابریشم، درخت انار، درخت مرکبات، درخت شمشاد. (دانشگر، ۱۳۷۲، ۲۲۷)

در طرح درختی (تصویر ۱)، درختان و درختچه‌های کوچک و بزرگ به ویژه بصورت انفرادی ترکیب اصلی را تشکیل داده‌اند معروفترین این گروه از نقوش؛ درختی سبزی کار و درختی حیوان دار است. (ژوله، ۱۳۸۱، ۲۱)

نماد درخت یکی از قدیمی‌ترین نقوشی است که مورد توجه بشر قرار گرفته و آن را در آثار هنری خویش به کار برده است. این نماد که بیشتر آن را به عنوان درخت مقدس و یا درخت زندگی می‌ستودند، از ۳۵۰۰ سال قبل از میلاد در نواحی بین‌النهرین و پس از آن ایران مورد توجه بوده است. حضور این نماد با اشکال مختلف به کار گرفته می‌شده است. نمادپردازی درخت جهان به معنای نمادپردازی کل کیهان است. قلمرو این درخت در ناخودآگاه و زندگی ژرف‌تر ماست. در کاربرد این نقش فعالیت روانی و ذهن یکپارچه می‌شود. این نماد در اساطیر و ادیان به معنای نوزایی، بی‌پایانی، تجدید دوره، منبع زندگی و سر چشمه جوانی و واقعیت است. (دریایی، ۱۳۸۲) انسان‌ها درخت را مانند خود موجود زنده و دارای روح و شعور به شمار آورده و بیش از هر موجود دیگری با درخت همسان پنداری دارند. (افروغ، ۱۳۸۹، ۱۰۵)

۳. نقش گلدانی:

این نقش در واقع گلدان گلی است که ارتباط وسیع با زمین دارد و همین معنا به طور مشابه در نقوش موزون و بدیع به صور مختلف در طراحی قالی دیده می‌شود. ویژگی اصلی این طرح وجود یک یا چند گلدان در اندازه‌های مختلف است که تمام متن قالی را می‌پوشاند. معروفترین طرح‌های گلدانی عبارتند از: گلدانی هزار گل، گلدانی محرابی، گلدانی ضل السلطانی (ژوله، ۱۳۸۱، ۲۲)

طرح‌های گلدانی انواع مختلفی داشته و مهم‌ترین ویژگی‌اش تکراری نبودن آن و پوشاندگی‌اش در سر تا سر قالی است. گلدان در وسط نقش یا به صورت ممتد در چند جای نقش مشاهده می‌شود. (ناصری، ۱۳۸۸، ۴۰)

گلدان استعاره‌ای از زمین است که در مرکز ثقل نقش جای گرفته و گیاهی که از گلدان رسته، در تمامی فرش شاخه دوانده است. این نقوش در واقع اسطوره تکوین هستی پیوند می‌زنند. گلدان گلی که در ارتباطی وسیع با زمین مادر و ایزد بانوی باروری دارد. این احساس ژرف، برون آمدن از زمین و زندگی بخشیدن به عناصر حیات همچون درخت، گل، سبزه و رود است. زمین منبع فرسایش‌ناپذیر آفرینش است در نتیجه نقش گلدان نیز به آفرینش و راز هستی اشاره دارد. (افروغ، ۱۳۸۹، ۱۴۶) در (تصویر ۳) نقش گلدانی را در قالی بافت سمنج مشاهده می‌نماییم.

تصویر ۳: قالیچه طرح گلدانی، سمنج، ابعاد ۲×۳ متر

۴. نقش بته‌ای:

بوته نقش‌مایه‌ای است که در طراحی قالی کاربردی فراوان دارد. پژوهشگران بوته را چنین تفسیر کرده‌اند: درخت سروی است سر از باد خم کرده یا مرغی شکل می‌باشد که سر در سینه فرو برده یا زنی چادر به سر کرده و سر در گریبان فرو برده است. (دانشگر، ۱۳۷۲، ۱۰۰) بوته‌ها انواع مختلفی داشته‌اند مانند بوته‌های گل نرگس و گل ختمی که در میان بافته‌های عشایری رواج زیادی داشته است. (پرهام، آزادی،

۱۳۶۴، ۱۹۵)

تصویر ۱: طرح درختی گل‌سرخ روستای نیاز قروه، ابعاد ۳×۲ متر

۲. نقوش افشان:

این طرح از گل بوته‌های بزرگ و کوچک و خطوط منحنی اسلیمی در متن تشکیل شده و با نوار حاشیه احاطه شده است. طرح افشان که از طرح‌های فرعی شاه عباسی بود به سرتاسر قلمرو شاه عباس نفوذ کرد. (جیت‌سازان، ۱۳۸۸، ۸۴)

نقوش گیاهی مایه اصلی نقش افشان بود و گل و گیاه و شاخ و برگ را شامل می‌شد. درهم تنیدگی نقوش و پخش‌شدگی آن به شکل افشان در می‌آید. این نقش گیاهی در بسیاری از مناطق ایران معمول بوده است معمولاً در رنگ‌های لاک‌ی و سرخ بافته می‌شود. (پرهام، آزادی، ۱۳۶۴، ۲۷۳)

ریزه گل یا افشان انواع مختلفی از گل‌های چهار پر، گل رز، گل مریم، گل داوودی و گل‌های محلی و وحشی را دربر می‌گرفت. در این طرح به نظر می‌رسد که طراح دست از کار نکشیده و پیوستگی عمیقی میان اجزاء طرح وجود دارد. تمامی گل و برگ‌ها و بندهای موجود در طرح در متن قالی پراکنده و افشان شده‌اند. انواع مختلف طرح‌های افشان عبارتند از: افشان دسته گلی، افشان ختایی، افشان حیوان دار. (ژوله، ۱۳۸۱، ۲۱)

در اساطیر خدایان گل‌ها غالباً مادینه هستند و از نسل الهه‌های باروری کهن زاده شده‌اند. رویش گل‌ها در این دشت‌ها اغلب به صورت پراکنده و خوشه‌ای و یا دسته گلهای افشان است. چنین تابلوی زیبای طبیعی بر قالی، در (تصویر ۲) نقش افشان را در قالی روستای قروه نمایان می‌کند.

تصویر ۲: قالیچه طرح افشان گل‌سرخ، نیاز، قروه

این نگاره باستانی‌ترین نقش متداول در فرش‌بافی ایران می‌باشد. گل هشت پر با گلبرگ‌های یک در میان سفید و سیاه یا به رنگ‌های روشن و تیره دست کم ۲۴۰۰ سال است از روزگار قالی‌پازیریک مورد کاربرد فرش بافان ایرانی قرار گرفته است. اگر گل دوازده پر هزاره دوم پیش از میلاد را نشانه پذیرش سال خورشیدی و دوازده ماه سال بدانیم گل هشت پر دورنگ می‌تواند نماینده چهار فصل و تمایز آنها از یکدیگر باشد و نیز پدیده‌ای رمزی از عدد چهار که از اعداد نیک است. (پرهام، آزادی، ۱۳۶۴، ۱۰۴)

قالی با طرح بوته‌ای تنوع زیادی را دارا بود گاهی این بوته‌ها به صورت موازی در حاشیه قالی بافته می‌شد و زمانی با زمینه‌های گل در وسط قالی بافته می‌شدند. در قالی‌های کردی این نقش به فراوانی یافت می‌شد و معمولاً به طرح بوته کردی معروف بودند.

پیدایش بته بر دست بافته ایران زمانی صورت می‌گیرد که نمادها تنها بازتاب نیازها و باورهای اشتراکی نیستند بلکه جنبه زیبایی‌شناختی و تزئینی دارند. از بین نقش‌های گل بوته سه شاخه یا سه گل که در آن گل میانه بلندتر از سطح هم ردیف دو گل بوته دیگر است، نشانگر طلوع خورشید، اوج نیم‌روزی و غروب آن است. (دریابی، ۱۳۸۲)

(تصویر ۴) طرح قالیچه «بته هشت گل» است که در آن بته‌ها به صورت شعاعی منظم، به دور یک گل مرکزی قرار گرفته‌اند و تکرار آن تمام زمینه را پر می‌کند. به نوعی این گیاه نماد بی‌پایانی، جاودانگی و سلسله‌ناگسستگی هستی است. رنگ‌های این قالی بسیار ملایم و بافت آن از هماهنگی بی‌نظیری برخوردار است و حاشیه اصلی پوشیده از گل و بوته است.

تصویر ۴: طرح بته هشت پر، قالیچه سنه، ابعاد ۹۲/۱ × ۳۲/۱ متر

۵. نقش لچک ترنج:

نقشه وسط قالی که همچون جزیره ای خوش نقش و نگار در میان دریای زمینه قالی قرار دارد و طرح یک چهارم آن عیناً با تغییرات در نقش و رنگ آمیزی به نام (لچک) در

چهار طرف زمینه بافته می‌شود. ترنج اغلب با طرح‌های اسلیمی و گل و بوته‌های گوناگون و شاخ و برگ‌های ظریف و زیبا و خوش‌ترکیب تزئین می‌شود. برخی اوقات از تکرار ترنج‌ها در متن قالی نقشه جالبی پدیدار می‌گردد که به ترنج‌بندی معروف است.

در دو سمت ترنج سرترنج‌ها قرار دارد و اطراف ترنج را بعضاً کلاله‌ها احاطه می‌نمایند. ترنج در عین حال که نقش‌های گوناگون را دارا می‌باشد خود در مجموع بن‌نگاری است از طرح کلی قالی و این نقش‌مایه در قالی بدون لچک نیز طراحی می‌شود که در آن صورت آن قالی را ترنج دار می‌نامند. (دانشگر، ۱۳۷۲، ۱۵۷)

الگوی اولیه این طرح مفهومی فردوسی را که به جایگاه اسطوره ای حیات دینی در قلمرو وجدان آدمی بستگی دارد، از نقش گلستان می‌دانند. "حیات دینی و رابطه‌ای که با قلمرو وجدان دارد به تامین خیر و سعادت وجدانی افراد و الزام آنها به اجتناب از شر و گرایش به خیر نظر می‌نماید. (دریابی، ۱۳۸۲) داستان اسطوره‌ای باغ بهشت دگر بار با نقش‌آفرینی متمایزی در فرش ایران تداوم می‌یابد و به صورت حوضی پر آب در مرکز متن فرش با نام ترنج ظاهر می‌شود. (افروغ، ۱۳۸۹، ۱۲۳)

در قالی‌های کردی نیز این طرح به فراوانی مشاهده می‌شود. در (تصویر ۵) قالی که از سنه به دست آمده، علاوه بر ترکیب نقوش گیاهی نقش لچک ترنج را مشاهده می‌نماییم.

تصویر ۵: طرح لچک ترنج، قالی سنه، اواخر سنه ۱۳، ق. ابعاد ۲۷/۱ × ۵/۲ متر

۶. نقش محرمات:

نقش محرمات یکی از کهن‌ترین نقش‌های قالی‌بافی ایران است. پارچه‌های با نقش محرمات از سده‌های چهارم و پنجم هجری باقی مانده و ظرف‌های سفالین لعاب‌دار به همین نقش و از همین دوران تا اواخر سده ششم از آمل و ساوه به دست آمده‌اند. اما اینکه از چه زمان نقش محرمات به فرش‌بافی فارس و کردستان راه یافته دقیقاً مشخص نیست. (پرهام، آزادی، ۱۳۶۶، ۱۹۱)

آنها بر این باور است که این طرح، نماد شگفت‌انگیزی از مرتبه‌ای از تفکر و مراقبه است که طی آن، آدمی، وحدت در کثرت و کثرت در وحدت را در می‌یابد. ویژگی بارز اسلیمی‌های گیاهی، همان نمایش حرکت و زایش است که در بطن طبیعت، خواه گیاهی، یا حیوانی دیده می‌شود. (بورکهارت، ۱۳۷۱، ۶۹)

در مجموع این طرح نیز کاربردی وسیع بر روی قالی‌های کردی داشته است. در (تصویر ۷) نقش اسلیمی را بر روی قالی بافته شده در سقز مشاهده می‌نماییم که از زیبایی خاصی برخوردار است.

تصویر ۷: طرح اسلیمی، قالیچه، سقز، ابعاد ۵/۱ × ۲ متر

۸. نقش ماهی درهم (هراتی):

نقش ماهی درهم یا هراتی (برای اولین بار در هرات که از شهرهای خراسان قدیم بوده بافته شده) یکی از رایج‌ترین نقشه‌های قالیبافی ایران است که از اواخر عهد صفوی در ایران متداول شده و بیش از همه جا در شهرها و روستاهای خراسان و آذربایجان و کردستان به شیوه‌های مختلف بافته می‌شود. نقشمایه اصلی این طرح سرتاسری چهار نگاره شیوه برگ و شبیه ماهی است که در چهار سمت یک نگاره لوزی منقش به یک گل و پره‌های چرخ فلکی که آن را چرخ فلک نامیده‌اند. به ترتیب منظم و متقارن جای دارد. طرح سراسری ماهی درهم از تکرار نقشمایه اصلی و به هم پیوستن آنها بوجود می‌آید. معمولاً در بالا و پایین هر چرخ و فلک نگاره‌ای که از خانواده نقشمایه‌های نیلوفر آبی یا نخل بادبزی است قرار می‌گیرد. (پرهام، آزادی، ۱۳۶۶، ۱۹۸) تکرار در ذهن هنرمند شرقی، نمادی است از تکرار شب و روز که نوشدن است. از تکرار لحظه، که گره در گره پیش می‌رود. (افروغ، ۱۳۸۹، ۴۸)

مطالعات تاریخی نشان می‌دهد که نقش هراتی به ایران باستان و آیین مهر مربوط است که در آن برخی مناسک با آب ارتباط دارد. در اساطیر، مهر در آب متولد می‌شود و توسط یک ماهی بزرگ از آب بیرون می‌آید. در نقوش قالی ایرانی بویژه در ماهی درهم، ماهی بزرگی ترسیم می‌شد که دلالت بر آیین میترا دارد. (افروغ، ۱۳۸۹، ۱۳۰)

در این طرح کل متن قالی از جهت طولی به چند ردیف موازی تقسیم می‌گردد و درون این ردیف‌ها نگاره‌هایی همچون بته جقه، انواع اسلیمی یا ختایی و گل برگ‌های دیگر تزیین می‌گردد. به عبارت دیگر متن فرش به صورت راه راه می‌باشد. محرمات بته‌جقه‌ای معروف‌ترین طرح این گروه است. (ژوله، ۱۳۸۱، ۲۲)

محرمات دو رنگ و چند رنگ و نیز پهن و باریک تقسیم می‌شود. محرمات چند رنگ و باریک و رنگارنگ خاص منطقه کردستان می‌باشد و تنوع رنگ و نقش که رنگ‌های سرمه‌ای و یشمی را دربر می‌گیرد که در قالی‌های کردستان مشاهده می‌شود. (همان، ۱۹۲)

در (تصویر ۶) قالی که از سنج‌ج به دست آمده و به قالی سنه معروف می‌باشد که در طول دارای چند ردیف موازی بته‌جقه‌ای تقسیم می‌گردند.

تصویر ۶: طرح جانمازی- محرمات، قالیچه سنه، ابعاد ۵/۲ × ۲ متر

۷. نقش اسلیمی:

قالب اصلی این طرح بر مبنای گردش‌های منظم و بغایت سنجیده‌ای بندهای اسلیمی خود دارای انواع است. طرح‌های اسلیمی خود دارای انواع است لذا با توجه به نوع شکل آن می‌توان طرح‌های اسلیمی را طبقه‌بندی نمود معروف‌ترین طرح آن اسلیمی دهان اژدری است. در این نوع اسلیمی انتهای هر بند اسلیمی به دو شاخه تقسیم شده و حالتی شبیه به اژدها را به وجود می‌آورد. انواع مختلف اسلیمی عبارتند از اسلیمی‌بندی، اسلیمی افشان، اسلیمی لچک و ترنج. (ژوله، ۱۳۸۱، ۲۱)

در طرح اسلیمی، دوائر متحد‌المركز نمایانگر طبقات و سلسله مراتب وجودند و نیز دایره نشان‌دهنده آسمان کیهانی است. بورکهارت در مورد اسلیمی و پیچ و تاب عرفانی

تبدیل نقش مایه ماهی به گل و برگ در این طرح‌ها پس از اسلام انجام شده و از این زمان بوده است که بافندگان از آوردن نقش حیوانات در فرش امتناع می‌کرده‌اند. (دانشگر، ۱۳۷۲، ۳۶۴)

بافت ماهی درهم در اکثر نقاط ایران کاربرد داشته و تفاوت بارز نقش آن از شرق به غرب ایران مشهود است. به گونه‌ای که اندازه نقش ماهی‌ها بزرگتر از غرب و مرکز ایران به ویژه در کردستان است. (افروغ، ۱۳۸۹، ۱۲۹) نقش هراتی را بر روی قالی به دست آمده از بیجار مشاهده می‌شود. (تصویر ۸)

تصویر ۸: طرح هراتی، قالیچه بیجار، ابعاد ۹۲/۴ × ۸۰/۲ متر

♦ عوامل شکل‌گیری نقوش گیاهی در قالی کردی

هنر فرش کردستان تحت تأثیر عوامل طبیعی و جغرافیایی و نیز باورها و اعتقادات نقشی‌ها و طرح‌های خاص خود را پدید می‌آورد. این عوامل در قالب دو گروه طبیعت و فرهنگ مورد بررسی قرار می‌گیرد.

طبیعت:

تأثیر محیط بر انسان و بازتاب آن در اثر هنری پدیده‌ای روانی است و نقشی است که از شرایط طبیعی، جغرافیایی، اجتماعی بر روان به جا مانده است و پس از پالایش به صورت عکس‌العمل هنری در نقش آمده است. محیط جغرافیایی نه تنها در پراکندگی تمدن‌ها، نژادها و شکل سکونت موثر می‌افتد بلکه در ویژگی‌های روحی انسان و هنر که حاصل روح و فکر است بی تأثیر از آن عوامل نخواهد بود.

طرح‌های قالی کردی عمدتاً از طبیعت و زیبایی‌های آن وام گرفته است و دانسته نیست که به چه دلیل در این منطقه از کلمه گل در طرح‌ها زیاد استفاده شده. شاید لفظی استعاری و مقدس در بزرگداشت خاطره گذشتگان و بزرگان ایل (گل میرزا علی، گل وکیلی). (صویراسرافیل، ۱۳۸۶، ۲۹)

وجود نگاره‌ها و طرح‌هایی از قبیل درخت، گل و... هر کدام نشانه‌ای از خواست باطنی بافندگان برای سرسبزی و خرمی محیط زیستشان است. نقش بوته جقه که حالت

درخت سرو خمیده را دارد و در عین حال سمبل نجات و زندگی در بافت‌های روستایی و عشایر است به دلیل سربلندی و استقامت یکی از نمادهای زندگی است. نقوش درختان افشان نیاز بافندگان به سرسبزی محیط و طول عمر است. (جزایری، ۱۳۷۰، ۶۸) پدیده‌هایی چون درختان، گیاهان و دیگر عناصر طبیعی باعث شده وجهی مشترک از نظر شکل و رنگ در قالی‌های این منطقه به وجود آید و هماهنگی زیبا و خوشایندی پدیدار شود.

فرهنگ:

بدون تردید هر قومی با توجه به عوامل تاریخی و برداشتی که از زندگی دارد، اسطوره‌ها، باورها و افسانه‌ها و هنرهای خود را می‌سازد. با نگاهی به راه و رسم زندگی هر ملت و آشنایی اجمالی با فرهنگ آنها می‌توان چنین نتیجه گرفت که فرهنگ و محصولات مختلف جامعه، هر یک مشخصات ویژه‌ای دارد که بسیار پسندیده و در خور احترام است. چنین مقوله‌ای در عالم هنر نیز به گونه‌ای است که در آن هنرمندان با توجه به دریافت و برداشتی که از واقعیت امور کسب نموده‌اند، «بدون آنکه مانعی در مقابل خویش ببینند، فضاهای مختلف را در کنار هم قرار داده و وقایع را روایت می‌نمایند، همچنین زوایای دیدشان را نسبت به وضعیت و موضوع تغییر داده و آن مظاهر رویت‌پذیر را آن طور که تمایل دارند، طراحی می‌کنند. (بیبھی، ۱۳۶۷، ۱۶)

تیتوس بورکهارت درباره تأثیر تحولات فرهنگی در قالی ایرانی معتقد است که در دوره اسلامی در طراحی فرش ایران، گونه‌ای سمبلیزم اسلامی با ریشه‌های عرفانی، جوشان و لبریز می‌شود. ارزش‌های زیبایی‌شناختی در قالب طرح و نگاره‌ها با ویژگی هنر تزئینی ناب مشاهده می‌گردد. (چیت‌سازیان، ۱۳۸۵، ۴۳). هنر انتزاعی در طراحی قالی جایگاه ویژه‌ای پیدا می‌کند، جای نقش انسان را نگاره‌های اسلیمی و گیاهی و هندسی و انتزاعی دیگر در بر می‌گیرد. این مبنای طراحی، اصولی را برای آفرینش فرش‌های بدون تصویر جانداران، و مبتنی بر ترنجی از شمس و زمینه‌ای مملو از نقشمایه‌های اسلیمی و نگاره‌های متنوع نمود که نمونه آنها را در نقوش گیاهی قالی‌های کردی می‌توان مشاهده کرد. اگر چه خالق بافته‌های کردی عوام بوده‌اند، اما دریافت حسی ارزشهای مستقل عواملی بنیادی تصویر و ارتباط مستقیم روحی با آنها در طبیعت، انگیزه خلاقیت آنها شده است. تصاویر، منهای اسم برایشان حرمت عاطفی داشته و بدون توجه به قراردادهای تعبیر معمول، لبریز از احساس و عرفان، آهنگ درونی خود را در نوای نقش بر پرده بافته نگاشته‌اند.

جدول نقشمایه‌های گیاهی قالی کردی

نقوش گیاهی قالی کردی	
درختی	طرح درختان و درختچه‌های کوچک و بزرگ به ویژه درخت بید مجنون و سرو
افشان	گل بوته‌های بزرگ و کوچک و خطوط منحنی اسلیمی در متن که با نوار حاشیه احاطه شده
گلدانی	وجود یک یا چند گلدان در اندازه‌های مختلف در تمام متن قالی
بته‌ای	باستانی‌ترین نقش متداول در نقوش گیاهی قالی
لچک ترنج	نقشه وسط قالی و طرح یک چهارم آن در چهار طرف زمینه قالی
محرمات	کل متن قالی از جهت طولی به چند ردیف موازی تقسیم می‌شود
اسلیمی	طرح بر مبنای گردش‌های منظم و سنجیده بندهای اسلیمی است
ماهی درهم	بنیاد و اصل این نقش دو یا چهار برگ خمیده است که گل بزرگی را دربر گرفته‌اند

♦ نتیجه‌گیری

قرن‌ها نام کردستان با قالی‌های دست بافته مشهور است و بسیاری قالی‌بافی را هنر ملی و بومی کردها بر می‌شمارند. تنوع سلیقه‌ها و دادوستدهای فرهنگی که در میان بافندگان کرد با سایر مناطق در طی سالیان متمادی صورت گرفته است؛ بر اهمیت و ذوق بافندگان در ارائه طرح‌های جدید افزوده که خود موجب تنوع طرح و نقش و رنگ در این قالی‌ها می‌گردد.

کردستان به دلیل داشتن کوهستان‌های بلند و دره‌های عمیق و داشتن منابع سرشار گیاهی منبع الهام بافندگان قالی بوده است. نقوش گیاهی قالی کردی متأثر از شرایط محیطی و فراوانی برخی گیاهان در این منطقه است و قالیبافان ذوق و خلاقیت خود را در طراحی این نقوش گیاهی به کار برده‌اند. معروف‌ترین طرح درختی، درخت بید مجنون و سرو در قالی‌های کردی است.

طراح و بافنده از ابداع هنرنقش قصد القاء مفهومی خاص را به بیننده دارند و حتی چگونگی نقش بندی هریک نیز خود بر قالی طرحی نو در می‌افکنند و معنی و مفهوم ویژه می‌دهد. نقش درخت بید مجنون بر بیننده مفهومی جدا از مفهوم نقش درخت سرو دارد و حالات هر یک از این درختان نیز معنی جداگانه می‌یابد. در طرح‌های گیاهی پیوستگی عمیقی میان اجزا طرح وجود دارد و گاه همچون طرح گیاهی افشان، با وجود پراکندگی گل و برگ‌ها در متن قالی، این پیوستگی اجزا همچنان به چشم می‌خورد.

از ویژگی‌های دیگر طرح‌های گیاهی قالی کردی، پوشانندگی در سراسر قالی است. نمونه آن طرح‌های گلدانی که به صورت شکوفه‌های باز یا غنچه شکفته شده و برگ‌های رنگین بهم پیوسته را شامل می‌شدند.

تکرار فراوان برخی نقشمایه‌ها دلیلی بر اهمیت و تأکید بر مفاهیم نمادین آن است. به عنوان مثال نقش گل هشت پر نمادی از جاودانگی و سلسله ناگسستنی هستی است و تکرار آن تأکیدی بر معنای نمادین ابدیت که آرزوی دیرینه انسان است. برخی از این نقوش در ابتدا به طبیعت اشیاء شبیه‌تر بودند اما به مرور و کاربرد مداوم از مفاهیم خاص خود فاصله گرفتند و به اشکال انتزاعی تبدیل شدند اما نام آنها تغییری نکرد. همانند نقش ماهی درهم که شباهتی به نقش ماهی ندارد و بر اثر تأثیرات مذهبی و کراهت در به کارگیری نقوش حیوانی، تبدیل به نقشی گیاهی شده است. به طور کلی تأثیرات مذهبی و اعتقادی و باورهای بافندگان قالی کردی و نیز محیط جغرافیایی خالق نقوشی است که هر یک از این نقشمایه‌ها به عنوان نمادی خاص مفاهیمی نمادین از نقوش را به مخاطب خویش القا می‌کند.

♦ فهرست منابع

- ۱- آذرپاد، حسن و حشمتی رضوی، فضل الله، **فرشنامه ایران**. تهران: انتشارات مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۷۲.
- ۲- ادواردز، سیل، **قالی ایران**، ترجمه: مهین دخت صبا، تهران: نشر انجمن دوستداران کتاب، ۱۳۶۸.
- ۳- افروغ، محمد، **نماد و نشانه شناسی در فرش ایران**، تهران: نشر جمال هنر، ۱۳۸۹.
- ۴- بورکهارت، تیتوس، **هنر مقدس**، ترجمه: جلال ستاری، تهران: نشر سروش، ۱۳۷۱.
- ۵- بیهقی، حسینعلی، **فرهنگ عامه**، مشهد: نشر قدس رضوی، ۱۳۶۷.
- ۶- پرهام. سیروس و سیاوش آزادی، **دست بافت‌های عشایری فارس**، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۴.
- ۷- جزایری، زهرا، **شناخت گلیم**، تهران: نشر سروش، ۱۳۷۰.
- ۸- چیت سازان، امیرحسین، **نمادگرایی و تأثیر آن در فرش ایران**، مجله گلجام، ش ۴۵، ۱۳۸۵.
- ۹- چیت سازان، امیرحسین، **نگاهی به تاریخ درخشان فرش کاشان**، تهران: انتشارات سروش، ۱۳۸۸.
- ۱۰- دادگر، لیلا، **فرش سته**، تهران: انتشارات و تولیدات فرهنگی، ۱۳۸۲.
- ۱۱- دانشگر، احمد، **فرهنگ جامع فرش ایران**، تهران: انتشارات علامه طباطبائی، ۱۳۷۲.
- ۱۲- دریایی، نازیلا، **نقش و اسطوره در فرش دستباف ایران**، تهران: اولین سمینار ملی تحقیقات فرش دستباف ایران، ۱۳۸۲.
- ۱۳- ژوله، تورج، **پژوهشی در فرش ایران**، تهران: انتشارات یساولی، ۱۳۸۱.

- فرهنگسرا، ۱۳۷۲.
- ۱۸- هال، آلستر و نیکلاس بارنارد، **گلیم‌های ایرانی**، ترجمه: کرامت الله افسر، تهران: نشر یساولی، ۱۳۷۵.
- ۱۹- هال، آلستر و جوزه لوچیک ویووسکا، **تاریخچه، طرح، بافت و شناسایی گلیم**، ترجمه: شیرین همایونفر و نیلوفر الفت شایان، تهران: نشر کارنگ، ۱۳۷۷.
- ۲۰- www.ostan-kd.ir, 2011
- ۱۴- صوراسرافیل، شیرین، **فرش‌های کردی کردستان**، تهران: انتشارات نشر تاریخ ایران، ۱۳۸۷.
- ۱۵- فریه.ر.دبیلو، **هنرهای ایران**، ترجمه: مرزبان. پرویز، تهران: انتشارات فروزان، ۱۳۷۴.
- ۱۶- ناصری، عباس، **طرح‌های فرش ایران**، مجله رشد آموزش، دوره ششم، شماره ۲، ۱۳۸۸.
- ۱۷- یساولی، جواد، **قالی‌ها و قالیچه‌های ایران**، تهران: انتشارات

Archive of SID

سرویس های
ویژه

سرویس ترجمه
تخصصی

کارگاه های
آموزشی

بلاگ
مرکز اطلاعات علمی

عضویت در
خبرنامه

فیلم های
آموزشی

کارگاه های آموزشی مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی

PROPOSAL
پروپوزال

پروپوزال نویسی و پایان نامه نویسی

دوره آموزشی

کارگاه آنلاین
پروپوزال نویسی و پایان نامه نویسی

روش تحقیق و مقاله نویسی علوم انسانی

دوره آموزشی

کارگاه آنلاین
روش تحقیق و مقاله نویسی علوم انسانی

ISI
Scopus

آشنایی با پایگاه های اطلاعات علمی بین المللی و ترند های جستجو

دوره آموزشی

کارگاه آنلاین آشنایی با پایگاه های اطلاعات علمی
بین المللی و
ترند های جستجو